pominout varianty, vymazat je, pomlčet o nich. Vypravěč kromě toho osobně zasahuje i do samotného způsobu vyprávění zvolené verze, stává se jejím interpretem, poněvadž jeho mytický scénář nemá předlohu, která by měla definitivní podobu. A jak by navíc mohl badatel, který se pustil do vyprávění, zapomenout, že je také vědeckým pracovníkem, který se pídí po intelektuálních základech mýtů, a že do svého vyprávění promítne i významy, jejichž důležitost objevil v průběhu svých předchozích studií?

Všech těchto úskalí i nebezpečí jsem si byl vědom. Přesto jsem se do toho pustil. Pokusil jsem se vyprávět tak, jako by se v předávání mýtů dalo ještě pokračovat. Chtěl jsem, aby hlas, který se po celá staletí obracel přímo k řeckým posluchačům a pak se odmlčel, znovu uslyšeli dnešní čtenáři a aby se z některých stránek této knihy, kdyby se mi to povedlo, nesla dál jeho ozvěna.

VZNIK SVĚTA

Co tu bylo, dokud ještě nebylo žádné něco, dokud nebylo nic? Jako odpověď na tuto otázku si Řekové vymysleli báje a pověsti. Na úplném počátku existovala jako první Prázdnota. Řekové pro ni mají název Chaos. Jak taková Prázdnota vypadá? Je to prázdno, ponurá propast, ve které nic nemá pevný tvar. Je to prostor propadání, závrati a neutříděnosti, bez hranic a beze dna. Prázdnota do sebe všechno pohlcuje jako obrovitý zející chřtán, v němž se vše noří do jediné neproniknutelné tmy. Takže na počátku je tu jen tato Prázdnota podobající se nikam nevedoucí, mlžné, bezmezně rozšklebené jámě.

Pak se objevila Země. Řekové říkají Gaia. Povstala přímo z Prázdnoty. Zjevila se tedy po Chaosu a v některých ohledech představuje jeho opak. Není to již prostor temného, nekonečného a neurčitého propadání. Země má zřetelně ohraničený, pevný tvar. Proti zmatenosti a temnému nerozlišenému oparu Chaosu stojí uspořádanost, tvrdost, stabilita Gaie. Na zemi má každá věc obrysy, je rozeznatelná, hmatatelná. Gaiu můžeme vymezit jako to, po čem mohou bohové, lidé i zvířata bez obav chodit. Je to podlaha světa.

V hlubinách Země: Prázdnota

Svět zrozený z Prázdnoty měl napříště podlahu. Na jedné straně se ta podlaha zvedala vzhůru ve tvaru hor, na druhé straně se nořila do hloubky v podobě podzemí. Podzemní část se táhla donekonečna, takže podkladem Gaie je pod tvrdou a pevnou půdou stále svým způsobem propast, Chaos. Země z Prázdnoty povstala a svými hlubinami s ní zůstává spjatá.

Řekové si Chaos spojovali s představou jakési neproniknutelné mlhy, v níž jsou všechny hranice pomíchané. V nejhlubší hloubi Země se s oním původním chaotickým rázem setkáváme znovu.

Na Zemi bylo sice vše zřetelné a mělo vyhraněný tvar a to, co se z ní zrodilo, bude mít stejně jako ona pevné obrysy a hranice,

ve svých hlubinách se však podobala zející Prázdnotě. Byla to Černá země. V bájích ji charakterizují přívlastky, kterými se dá popisovat i Chaos. Černá země se rozkládá mezi hloubkou a výšinou; dole byly ponuré hlubiny kořenící v Prázdnotě, nahoře se až k nebi tyčily hory pokryté sněhem, jejichž nejvyšší štíty se dotýkaly nebeské krajiny věčně zaplavené světlem.

V tomto příbytku, jímž je kosmos, tvořila Země základnu. Nebyla to ale její funkce jediná. Plodila a živila všechny věci, kromě jistých jsoucen, o kterých pojednáme později a která vzešla z Chaosu. Gaia byla univerzální matka. Lesy, hory, podzemní jeskyně, mořské vody, široširé nebe, to vše odvozovalo svůj původ z Gaie, matky Země. Takže na počátku bylo prázdno, zející Prázdnota, obrovská propast v podobě temného jícnu bez konce, v druhé etapě z ní však vystoupila pevná podlaha: Země. Ta se vypíná k výšinám a klesá k hlubinám.

Po Chaosu a Zemi se jako třetí objevilo to, co Řekové nazývali Eros a čemu se později bude říkat „starý Amor". Na obrázcích bývá vypodobňován s bílými vlasy: je to prvotní Láska. Proč prvotní? Protože v oněch pradávných dobách neexistovalo ještě mužství a ženství, tvorové neměli pohlaví. Prvotní Eros je jiný než ten, který tu bude později, teprve až se objeví muži a ženy, samci a samice. Od té doby bude potřeba spojovat opačná pohlaví do páru a k tomu bude muset přispět oboustranná touha, která bude jakýmsi výrazem svolnosti.

Nuže *Chaos* je rodu středního, nikoli mužského. *Gaia*, matka Země, je samozřejmě rodu ženského. Jenže koho kromě sebe může milovat, když je tu vedle Chaosu jediná? *Eros*, který se objevil po Prázdnotě a Zemi jako třetí, měl tedy jiný úkol než bdít nad láskou rozličných pohlaví. Ve vesmíru zastupoval prvotní Eros oživující sílu. Tak jako Země vzešla z Prázdnoty, bude ze Země zase povstávat vše, co přebývalo v jejích útrobách. To, co bylo v ní a smíšeno s ní, vyjde ven: zrodí se to z ní, aniž se musela s kýmkoli spojit. Země ze sebe vydá a odhalí, co v ní bylo skryto.

Nejprve Země zrodila velmi důležitou osobu, *Urana*, Nebe, přesněji Nebe s hvězdami. Pak přišel na svět *Pontos*, to znamená voda, veškeré vodstvo a ještě lépe řečeno Mořský proud, protože ono řecké slovo je mužského rodu. Země je tedy počala, aniž se s kýmkoli spojila. Vnitřní silou, kterou v sobě chová, rozvinula Země to, co v ní již bylo a co se od chvíle, kdy to ze sebe vypudí, stane jejím dvojníkem a protikladem. Jak to? Protože stvořila Hvězdné nebe tak, že to bude její rovnocenná, stejně pevná, silná a velká replika. Uranos k ní pak přilehl. Země a Nebe vytvoří dvě na sobě ležící roviny vesmíru, podlahu a klenbu, spodek a vršek, které se zcela překrývají.

Když Země porodila Pontos, Mořský proud, ten ji doplnil, pronikl do ní, a ohraničil ji v podobě rozsáhlých vodních ploch. Mořský proud představuje stejně jako Uranos protiklad Země. Jestliže Země je pevná, hutná a věci se v ní nemohou pomíchat, Mořský proud je naopak jen tekutost, beztvaré a nepolapitelné proudění: jeho vodstva se mísí, nemají hranice a splývají. Na povrchu se Pontos třpytí, ale v hlubinách je úplně temný, což ho stejně jako Zemi dílem spojuje s prostorem chaosu.

Svět tedy vyrostl ze tří jsoucen prvotních, kterými byli: *Chaos, Gaia, Eros*, a ze dvou jsoucen zplozených Zemí, a těmi byli *Uranos* a *Pontos*. Jsou to zároveň přírodní mocnosti i božstva. *Gaia* je jak země, po které chodíme, tak bohyně. *Pontos* zosobňuje mořské vodstvo a je i božskou mocností, kterou lze vzývat. Počínaje touto chvílí přicházejí ke slovu vyprávění jiného druhu, příběhy kruté a dramatické.

Vykleštění Urana

Začněme Nebem. Máme tu Urana zplozeného Gaiou a stejně velkého jako ona. Leží a zavaluje tu, která jej porodila. Nebe Zemi zcela překrývá. Ke každé částečce země patří kousek nebe, které se jí lepí na kůži. Od chvíle, kdy Gaia, mocné božstvo, matka Země, stvořila Urana, který je jejím přesným protějškem, duplikátem, symetrickým dvojníkem, máme před sebou dvojici protikladů, samce a samici. Uranos je *ten* nebeský

strop, Gaia je *ta* Země. Jakmile vstoupil na scénu Uranos, začal Amor hrát novou roli. Gaia už neprodukovala jen to, co sama obsahovala, a Uranos to, co v sobě měl on, ale ze spojení těchto dvou mocností vznikaly bytosti, které se lišily jak od ní, tak od něho.

Uranos Gaiu bez ustání oplodňoval. Prvotní Uranos vyvíjel pouze sexuální činnost. Neustále Gaiu obskakoval, seč byl: nemyslil než na to a nedělal nic jiného. Chudák Země byla obtěžkána celou smečkou dětí, které nemohly z jejího lůna ven a zůstávaly tam, kde je Uranos počal. Nebe svíralo Zemi tak pevně, že mezi nimi nebyla ani skulinka, kudy by jejich děti Titáni mohly vyjít na světlo a začít samostatně žít. Nemohly nabýt vlastní podoby, nemohly se stát svébytnými bytostmi, protože byly vytrvale zatlačovány do lůna Gaie, do téhož lůna, kde před svým zrozením přebýval Uranos.

Kdo byly děti Gaie a Urana? V první řadě to bylo šest Titánů a jejich šest sester Titánek. První z Titánů se jmenoval *Okeanos.* Tvořil onen vodní pás obepínající svět a tekoucí v kruhu, takže konec Okeana byl zároveň jeho počátkem; kosmická řeka plynoucí v kruhu uzavřeném v sebe sama. Nejmladší z Titánů měl jméno *Kronos,* říkali mu „poťouchlý Kronos". Kromě Titánů a Titánek vznikly i dvě trojice naprosto obludných stvoření. První byla trojice mohutných Kyklopů s jedním okem, jejichž jména Brontes, Steropes a Arges jasně naznačují, jakému druhu kovářství se věnovali: dunivému hromu a sežehujícímu blesku. To oni ukují blesk, který dostane darem Zeus. V druhé trojce byli obři zvaní Hekatoncheirové, Storučkové – Kottos, Briareos, Gyes. Byla to monstra obrovských rozměrů, která měla padesát hlav a sto paží strašlivé síly.

Vedle Titánů, těchto prvních individualizovaných bohů – nejsou jako Gaia, Uranos a Pontos prostým pojmenováním přírodních mocností –, představují Kyklopové ohromující sílu pohledu. Měli jen jedno oko uprostřed čela, ale bylo to oko

stejně sežehující jako zbraň, kterou darovali Diovi. Kouzelná moc oka. Storučkové zase představovali svou hrubou silou schopnost porazit, zvítězit fyzickou převahou paže. U jedněch spalující moc oka, u druhých síla ruky, která dokáže spoutat, sevřít, rozdrtit, porazit, ovládnout všechny tvory na světě. Titánové, Storučkové a Kyklopové však zůstávali v břiše Gaie; Uranos se z ní totiž ani na okamžik neodvaloval.

Ještě ani nemohlo nastat pravé světlo, protože Uranos udržoval nepřetržitou noc tím, jak Gaiu zaléhal. Země konečně popustila uzdu svému hněvu. Zuřila, že má v sobě děti, které nemohou vyjít ven a nadýmají ji, tísní a dusí. Obrátila se na ně a zejména na Titány a postěžovala si: „Hleďte, váš otec se k nám všem chová strašně hanebně, krutě nám ubližuje. Mělo by se mu to už jednou zarazit. Musíte se proti svému otci Nebi vzbouřit." Na tato opovážlivá slova se Titáni v břiše Gaie zachvěli hrůzou. Nepřipadalo jim, že by se Uranos věčně se válející po jejich matce a stejně velký jako ona dal hned tak přemoci. Jediný, kdo se uvolil matku vyslyšet a otci se postavit, byl nejmladší Kronos.

Země vymyslela neobyčejně úskočný plán. Aby se její nápad dal uskutečnit, vyrobila uvnitř svého těla nástroj, jakýsi srp, *harpé,* ostří vykované z bílé oceli. Vtiskla srp do ruky mladému Kronovi. V břiše své matky, tam, kde se s ní Uranos spojoval, číhal Kronos v záloze. Ve chvíli, kdy se Uranos Gaie zmocňoval, chytil levou rukou otcovo pohlaví, pevně si je přidržel a pravou rukou srpem odřízl. Potom bez ohlédnutí, aby na něj nepadlo neštěstí tímto skutkem vyvolané, odhodil Uranův mužný nástroj přes rameno. Uříznutý odmrštěný úd skrápí kapající krví zem a to, co z pohlaví zbylo, zalétne dál, až do samého moře. Ve chvíli vykleštění vyrazil Uranos bolestný řev a od Gaie se odtrhl. Zastavil se až úplně nahoře nad světem a tam už zůstal. A protože je Uranos stejně veliký jako Gaia, nenajde se píď země, nad kterou bychom při pohledu vzhůru neuviděli stejný kousek nebe.

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
Knihovna andragogiky a kulturologie
Praha 1, Celetná 20, 116 36

Země, prostor, nebe

Když Kronos na radu své matky lstí vykastroval Urana, uskutečnil základní krok při stvoření kosmu. Oddělil nebe od země. Mezi nebem a zemí se objevil volný prostor: vše, co vydá země, a vše, co zplodí živoucí bytosti, bude mít napříště kde dýchat, kde žít. Na jedné straně se uvolnil prostor, ale na druhé straně se proměnil také čas. Dokud Uranos Gaiu zaléhal, neexistovala pokolení, celé sledy generací zůstávaly uvězněné uvnitř bytosti, která je počala. Ve chvíli, kdy se Uranos odpoutal, mohli Titánové z matčina lůna vyjít a začít se sami rozmnožovat. Vzniká tak posloupnost generací. Prostor je uvolněný a „hvězdné nebe" hraje nyní úlohu stropu, jakéhosi nezměrného tmavého baldachýnu rozprostřeného nad zemí. Čas od času se černé nebe prosvětlí, neboť od nynějška se střídá den s nocí. Jednu chvíli je nebe černé a září na něm jen hvězdy, druhou chvíli se naopak rozsvítí a stíní je pouze mraky.

Opusťme na chvíli potomstvo Země a vraťme se k Chaosu. Prázdnota přivedla na svět dvě děti. Jedno se jmenovalo *Erebos*, Tma, druhé *Nyx*, Noc. Erebos byl jako přímé pokračování Chaosu absolutní tmou, mocností ryzího temna, které se s ničím nesměšuje. Případ Noci byl odlišný. Noc plodila stejně jako Gaia děti, aniž se s kým spojovala, jako by je vykrajovala ze své vlastní noční tkáně: jednalo se na jedné straně o *Aither*, Ether, Světlo nebeské, na druhé straně pak o *Hémeré*, Hemeru, Den, Světlo denní.

Erebos, dítě Prázdnoty, představoval černou tmu, která je vlastní Chaosu. Nyx, Noc, naopak přivolávala den. Není noci beze dne. Když Noc zplodila Aither a Hemeru, co tím udělala? Jako byl Erebos ryzí černota, byl Aither ryzí jas. Aither je protějškem Erebu. Zářící Aither je ta část nebe, kde nikdy nenastane tma, část náležící Olympanům. Aither je mimořádně jasné světlo, které nikdy nenaruší žádný stín. Noc a Den se na rozdíl od něj navzájem podpírají jako protiklady. Od chvíle, kdy se otevřel prostor, se Noc a Den pravidelně střídají. U vchodu do Tartaru stojí brány Noci, kterými se vchází do jejího obydlí. V nich kolem sebe Noc a Den procházejí, zdraví se a míjejí, nikdy se však jeden k druhému nepřipojí ani se ho nedotkne. Když je noc, není den, když je den, není noc, není ale noci beze dne.

Tak jako Erebos představuje naprostou a konečnou tmu, ztělesňuje Aither absolutní jas. Všechny živoucí bytosti na zemi jsou tvorové dne a noci; dokud nezemřou, nepoznají Erebovu temnotu, onu absolutní tmu, kterou nikdy nepronikne paprsek slunce. Lidé, zvířata a rostliny zažívají den i noc, žijí v této konjunkci protikladů, zatímco bohové v nebeských výšinách střídání světla a tmy neznají. Jsou obklopeni stále stejně čirým světlem. Nahoře nebeští bohové v zářivém Aitheru, dole ve věčné tmě Tartaru bohové podsvětní spolu s těmi, kteří tam byli po porážce svrženi, a nakonec smrtelníci na světě vezdejším, už smíšeném.

Vraťme se k Uranovi. Co nastalo, když se zavěsil nad svět? Byl od Gaie oddálen a spojoval se s ní již jen za velkých zúrodňujících dešťů, kdy nebesa přetékají a země plodí. Životodárný déšť dává zemi sílu rodit nová stvoření, nové rostliny, obilí. Avšak mimo toto období je pouto mezi zemí a nebem zpřetrháno.

Když se Uranos od Gaie odpoutával, uvalil na své syny strašlivou kletbu: „Budete se jmenovat Titáni, od slova *titainein*, zvolal na ně. Protože jste se *napřáhli* příliš vysoko. Budete pykat za to, že jste vztáhli ruku na svého otce." Po nějaké době se z krve dopadlé na zem z jeho zmrzačeného údu zrodily Erinye. Byly to významné mocnosti, jejichž hlavním posláním bylo uchovávat v paměti křivdu způsobenou mezi příbuznými a postarat se, aby byla i po jakkoli dlouhé době zaplacena.

Kromě Erinyí se z Uranovy krve zrodili Giganti a *Melie*, nymfy urostlých jasanů. Giganti byli v první řadě válečníci, zosobňovali válečnickou divokost: nikdy nebyli dětmi, ani starci, celý život prožívali v plné síle mužnosti, oddávali se válečnictví a libovali si ve vražedném boji. Jasanové nymfy Melie byly také bojovné a stejně tak je vábilo krveprolití, vždyť oštěpy, které

válečníci metají v boji, jsou právě ze dřeva jasanových stromů, ve kterých tyto víly přebývají. Všechny tři typy bytostí, které z Uranovy krve povstaly, ztělesňují tedy násilí, trest, boj, válku, krveprolití. Za vším násilím a konflikty všeho druhu stál v představách Řeků svár, Eris, stejně jako za mstou v rodině stály Erinye.

Svár a láska

Co se stalo s pohlavím, které Kronos odhodil do moře, do *Pontu*? Nepotopilo se, kolébá se na vlnách, vznáší se, krouží a zpěněné sperma splyne s mořskou pěnou. Z pěnivé směsi vířící na hladině kolem pohlaví povstalo nádherné stvoření: Afrodita, bohyně zrozená z moře a pěny. Po nějakou dobu pluje a pak spočine na svém ostrově Kypru. Kráčí pískem a při každém kroku jí pod nohou vyraší ty nejvoňavější a nejkrásnější květy. Afroditě v patách jdou Eros a Himeros, Láska a Touha. Není to už onen prvotní Eros, ale Eros, pro kterého je potřeba, aby napříště existovalo mužství a ženství. Někdy se bude říkat, že je Afroditiným synem. Eros tedy změnil funkci. Jeho posláním již není tak jako na počátku kosmu vyvolávat z temnot na světlo to, co ve svých temnotách obsahovaly prvotní mocnosti. Nyní má za úkol svádět dvě samostatné bytosti opačného pohlaví dohromady erotickou hrou, která předpokládá milostnou strategii se vším sváděním, svolností a žárlivostí, jež k tomu patří. Eros spojuje dvě různé bytosti, aby se z nich zrodila bytost třetí; ta nebude totožná s jedním ani s druhým z jejích zploditelů, ale bude pokračováním jich obou. Způsob tvoření byl nyní jiný než v prvních dobách. Jinak řečeno, když Kronos uřízl pohlaví svému otci, dal vzniknout dvěma mocnostem, které byly pro Řeky komplementární a nazývaly se jedna Eris, Svár, a druhá Eros, Láska.

Eris, to je boj uvnitř jedné rodiny anebo obecně lidského společenství, je to nesvár uvnitř toho, co bývalo spojeno. Eros je naopak smír a spojení něčeho natolik odlišného, jak jen mužství a ženství může být. Eridu a Erota přivedl na svět týž

zakladatelský počin, který otevřel prostor, odblokoval čas a umožnil po sobě jdoucím pokolením vynořit se na nově otevřeném jevišti světa.

Nastal čas, kdy se všechny ty božské bytosti provázené Eridou na jedné a Erotem na druhé straně začnou spolu utkávat a bojovat. O co budou bojovat? Ani ne tak o to, jaká bude podoba světa, jehož základy už stojí, jako o to, kdo na něm bude vládnout. Kdo bude jeho svrchovaným pánem? Namísto kosmogonického příběhu a hledání odpovědi na otázky jako: „Co je počátkem světa? Proč tu nejprve byla Prázdnota? Jak všechno na světě vzniklo?“ vytanou otázky jiné, mnohem dramatičtější, a jiné příběhy se na ně budou snažit najít odpověď. Jak se budou bohové, kteří byli stvořeni a teď mají sami potomstvo, mezi sebou bít a ničit? Jak se spolu budou domlouvat? Čím budou Titáni muset odpykat hřích, kterého se dopustili vůči svému otci Uranovi, a jak budou potrestáni? Kdo zajistí stabilitu tohoto světa vybudovaného z nicoty, jež byla vším, světa povstalého z noci, z níž vzešlo i samo světlo, z prázdnoty, ze které vznikla plnost a pevnost? Jak svět dospěje ke stálosti a řádu s individualizovanými bytostmi? Tím, že se Uranos oddělil, otevřel cestu nepřetržitému sledu pokolení. Budou-li spolu ale bohové v každé generaci bojovat, žádná stálost ve světě nebude. Jestliže má být s konečnou platností nastolen řád, musí válka bohů jednou skončit. Zvedá se opona nad bojem o božskou nadvládu.

VÁLKA BOHŮ, KRALOVÁNÍ DIOVO

Jeviště světa má nyní hotové kulisy. Prostor se otevřel, čas plyne, jedna za druhou budou přicházet generace. Dole je podzemní svět, doširoka se rozprostírá země kol dokola oblévaná vlnami a vodami řeky Okeanu, nahoře neměnné nebe. Pro lidi a zvířata je trvalým místem pro život země, stejně jako je nadzemské nebe bezpečným domovem božstev. Titáni, první bohové v pravém slova smyslu, mají tedy jako děti Nebe k dispozici celý svět. Usadili se úplně nahoře, na pozemských horách, které se staly rovněž sídlem pro nižší božstva, jako jsou Najády, lesní víly a horské nymfy. Každý si zabral své pole působnosti.

Úplně nahoře v nebi se zabydleli božští Titáni zvaní Uranovci, Uranovy děti, synové i dcery. V jejich čele stojí nejmladší z nich, benjamínek Kronos. Je to bůh lstivý, záludný a krutý, který se opovážil uříznout pohlavní orgány svému otci. Jeho smělý čin uvedl vesmír do pohybu, vytvořil prostor, dal vzniknout rozmanitému a uspořádanému světu. Jakkoli to však byl čin záslužný, měl i temnou stránku, bylo to zároveň provinění, za něž je nutno zaplatit. A také že ve chvíli, kdy Nebeský strop stoupal zaujmout své trvalé místo ve výšině, nezapomněl uvalit na svoje děti, první individualizované bohy, kletbu, o jejíž naplnění se postarají Erinye povstalé z jeho zmrzačení. Jednoho dne bude Kronos muset mstitelkám svého otce Erinyím svůj dluh zaplatit.

Králem bohů a světa se tedy stal Kronos, nejmladší, ale také nejopovážlivější z Uranových synů, který se propůjčil provést Gain úskok, aby zemi od nebe osvobodil. S ním a kolem něj se drželi titánští bohové, kteří měli nižší postavení, ale byli s ním spřáhnuti. Kronos je osvobodil a jsou pod jeho ochranou. Z objetí Urana a Gaie byly počaty a zpočátku jako jejich bratři Titáni vězněny v Gaině lůně také dvě trojice postav, totiž tři

Kyklopové a tři Hekatoncheirové. Co se stalo s nimi? Vše nasvědčuje tomu, že je řevnivý, zlý, vždy podezíravý a číhající bůh Kronos spoutal ve strachu, aby proti němu něco neupekli. Svázal Kyklopy i Hekatoncheiry pouty a odvelel je do podsvětí, zato Titáni a Titánky se párovali bratři se sestrami navzájem a s jednou z nich, s Rheou, se spojoval sám Kronos. Rhea byla něco jako Gaina dvojnice. Byly to dvě sobě blízké prvotní mocnosti. Něčím se však přece odlišovaly: Gaia má jméno, které je každému Řekovi srozumitelné, Gaia znamená Země a *je* země; Rhea dostala jméno vlastní, individualizované, které nezosobňuje žádný přírodní živel. Rhea představuje víc polidštěný, více specializovaný aspekt. V jádru byly však Gaia a Rhea jako matka s dcerou, byly si blízké, podobné.

V otcově teřichu

Kronos se pářil s Rheou, a tak i on zplodil děti, které zas měly další děti. Vznikla tak nová generace božstev, druhá generace individualizovaných bohů, kteří budou mít svá jména, své vztahy a své oblasti vlivu. Jenže podezíravý, žárlivý a o vládu se strachující Kronos svým dětem nevěřil. Měl nahnáno už proto, že ho Gaia předem varovala. Jako matka všech prvotních božstev znala tajemství času, uměla z něj vyčíst to skryté, co se z jeho temných záhybů postupně vynoří na světlo. Viděla do budoucnosti. Gaia synovi vyjevila, že i on se stane obětí jednoho ze svých dětí. O trůn ho připraví jeden ze synů, který bude silnější než on. Čili Kronovo panování je jenom dočasné. Proto se Kronos snažil neponechat nic náhodě. Jakmile se mu nějaké dítě narodilo, spolkl je, pozřel, uložil si je do břicha. Všechny děti, které spolu Kronos s Rheou měli, jsou tedy nasoukané v otcově teřichu.

Samozřejmě že Rhea nebyla s tímto výmyslem o nic spokojenější než svého času Gaia s chováním Urana, když jejím dětem bránil vyjít na světlo. Uranos a Kronos jaksi uvrhali své potomstvo do prenatální tmy. Nechtěli jim dopřát, aby se rozvinuli ke světlu jako strom, který vyrazí ze země a žije mezi

ní a nebem. Rhea se na radu Země rozhodla s nehorázným Kronovým počínáním skoncovat. Promyslela si proto lest, úskok, podfuk, lež. Uchýlila se přesně k tomu, co bylo příznačné pro Krona, boha lstivosti, lži a obmyslnosti. Když se jí mělo narodit poslední dítě, Zeus, nejmladší chlapec – tak jako byl Kronos nejmladší syn Uranův –, odebrala se Rhea na Krétu a tam potají slehla. Dítě svěřila na hlídání božským bytostem Najádám, které ho vychovávaly v skrytu jedné sluje, aby si Kronos ničeho nevšiml a nezaslechl novorozencův pláč. Když pak křik nemluvněte rychle nabýval na síle, požádala Rhea mužská božstva, Kurety, ať tančí před jeskyní válečnické tance a přehluší hlas malého Dia řinčením zbraní, rozmanitým hlukem a zpěvy. Tak se stalo, že Kronos neměl o ničem potuchy. Protože ovšem věděl, že Rhea je těhotná, čekal, až mu přinese a vydá ono poslední maličké, které se má narodit. Co mu ona ale místo dítěte podstrčí? Kámen. Kámen zavinutý do dětských plínek. Prosila Krona: „Buď opatrný, je tak křehoučký a drobounký." Ledva to dořekla, měl ho Kronos v sobě i s povijanem. V Kronově žaludku leželo teď celé pokolení Kronových a Rheiných dětí a navrch ještě kámen.

Zeus mezitím na Krétě rostl a sílil. Když dospěl, usoudil, že nazrál čas, aby Kronos odpykal, čím se provinil proti svým vlastním dětem i proti Uranovi, jehož tak nebezpečně zmrzačil. Jak to provést? Zeus je na to sám. Má v úmyslu Krona přimět, aby vydávil, vyvrhl klubko dětí, které schovává v břiše. Povedlo se mu to opět díky lsti, léčce, pro kterou mají Řekové název *Metis* a které označuje onu schopnost předem vyšpekulovat a zkombinovat všechny triky, jak na protivníka vyzrát. Diova lest spočívala v tom, že nechal Krona požít *farmakon*, medicínu, která měla být kouzlem, ale ve skutečnosti to bylo dávidlo. Předložila mu je Rhea. Sotva Kronos kapku spolkl, vydávil nejdříve kámen, potom vyšla Hestia a následovali bohové a bohyně v obráceném pořadí podle stáří. Nejstarší byl až vespod a hned po kameni se ven dostala ta nejmladší. Jak je

Kronos vyvrhoval, opakoval svým způsobem zrození všech dětí, které na svět přivedla Rhea.

Pokrm nesmrtelnosti

Vedle Dia tu teď stojí sestava bohů a bohyň. Nyní započne to, co bychom mohli označit jako válku, střetání bohů v dlouho nerozhodném boji, který bude trvat nějakých deset „velkých let", což znamená myriády let, jelikož velký rok trvá sto, nebo dokonce tisíc let.

Proti sobě se postavili na jedné straně Kronos a s ním ostatní božští Titáni, na druhé straně Zeus a s ním ti, kterým se říká Kronidovci neboli Olympané. Každý z nich se opevnil a rozbil tábor na vrcholku jedné hory a boj se protahoval, aniž se vítězství klonilo na tu či onu stranu. Jeviště světa je tedy nejen postavené, ale teď už i obsazené, rozdírané tou nekonečnou válkou mezi první generací bohů a jejich dětmi. Ke slovu musela opět přijít lest. Ten podivný souboj bohů probíhal v několika etapách. Je zřejmé, že vítězství připadne tomu táboru, na jehož straně bude nejen hrubá síla, ale také chytrost. V nerozhodné bitvě má určující roli sehrát nikoli krutost a přesila, ale úskok a lest. Proto musel na Diovu stranu přejít někdo, kdo byl také označován za Titána, i když jako syn Titána Iapeta patřil až k druhé generaci, totiž Prometheus. Ten mladému bohovi poskytne přesně to, čeho se mu ještě nedostávalo, a to je důvtip. Ona *Metis,* mazanost a vychytralost, především umožní nastrojit události tak, aby se vyvíjely podle našeho přání.

Pramáti Gaia, zároveň temná i jasná, mlčenlivá i výmluvná, zjevila Diovi, že chce-li zvítězit, musí získat za spojence bytosti, které jsou s Titány sice spřízněné, ale po jejich boku nebojují; myslela tím tři Kyklopy a tři Hekatoncheiry. Oni titánští bohové se totiž jako prvotní božstva vyznačují veškerou brutalitou přírodních sil a na to, aby bylo možné porazit mocnosti nespoutané řádem, je třeba nasadit sílu stojící rovněž mimo veškerý řád. Bytosti čistě racionální a dokonale spořádané by na to nestačily. Zeus potřebuje dostat na svou stranu osoby

ztělesňující moc hrubé síly a živelného násilí, jejichž představiteli jsou v druhém táboře Titáni.

A tak Zeus Kyklopy a Hekatoncheiry zbavil pout a osvobodil je, aby mu od té chvíle byli se svou silou nápomocni. Tím však konflikt neskončil. Chce-li v nich Zeus mít věrné spojence, nestačí darovat jim svobodu a vypustit je z temného a ponurého žaláře, kam je uvěznil Kronos, ale musí jim i přislíbit, že získají nárok na nektar a ambrózii, to znamená na pokrm nesmrtelnosti.

Zde se znovu objevuje téma potravy, které již jednou sehrálo velkou roli: Kronos s nezměrným apetýtem polykal své děti a dělal si z nich potravu; bylo mu jedno, co do sebe souká, takže když mu místo dítěte předložili kámen, shltl i ten. Z Hekatoncheirů a Kyklopů, kteří jsou téhož rodu jako Titáni, nadělal Zeus pravé olympské bohy tím, že jim udělil výsadu pokrmu nesmrtelnosti. Odlišnost olympských bohů oproti zvířatům, která pojídají, na co přijdou, a oproti lidem, kteří se budou živit chlebem, vínem a rituálně obětovaným masem, tkví totiž v tom, že bohové nepotřebují jíst, vlastně jen vstřebávají pokrm nesmrtelnosti a z něj získávají vnitřní sílu, která se na rozdíl od lidské nikdy nevyčerpá a neochabne. Lidé mají po každé námaze hlad a žízeň. Musejí si dobíjet baterie. Bohové tuhle věčnou starost neznají. Jsou pořád ve formě. Nektar a ambrózie podané Hekatoncheirům a Kyklopům jsou stvrzením, že skutečně a se vším všudy náležejí k bohům. Na jedné straně tedy rafinovaná lest a vychytralost, na druhé straně brutální síla, násilí a zdivočelá nespoutanost, které jsou vlastní Titánům a nyní se prostřednictvím Kyklopů a Storučků obrátí proti nim. Po uplynutí oněch deseti velkých let nerozhodného boje se misky vah konečně vychýlily na stranu těch, které nazýváme Olympany, protože vedli boj z vrcholu Olympu.

Kdo byli Kyklopové? Jak Diovi dopomohli k vítězství? Tím, že ho vyzbrojili nepřemožitelným bleskem. Na jeho výrobu poskytla prostředky všudypřítomná Gaia, stejně jako ze svého těla vydala bílou ocel na srp, který vtiskla do ruky Kronovi. Teď materiál dodala zase ona. Kyklopové s jedním okem z něj jako kováři, ještě nehotoví Hefaistové, ukuli blesk a darovali ho Diovi, aby jej mohl kdykoli použít. V Diově ruce je blesk zhuštěním světla a neuvěřitelně prudkého a úderného ohně. Je jasné, proč Kyklopům stačí jen jedno oko: to jediné oko má sílu ohně. Pro staré Řeky – pro ty, kdo vymysleli tyto příběhy – je lidský pohled světlem, které vychází z oka. Z Diova oka ovšem bude vycházet záře v podobě blesku. Pokaždé, když bude v opravdovém nebezpečí, sežehne protivníky pohledem. Takže jednak oko a Kyklopové, jednak, v případě obrovitých oblud Hekatoncheirů se stonásobnou silou, paže či ruce, *cheires,* jak by řekli Řekové, kteří mezi obojím nerozlišují. Hekatoncheirové měli sto rukou: jsou pěstí, silou. Když Zeus získal na svou stranu tyto dva trumfy, sežehující oko Kyklopa a vítězící sílu paže, stal se skutečně nepřemožitelným.

Ta bitva má jeden vrchol. Když Zeus spustil blesky, Hekatoncheirové se vrhli na Titány a souboj mezi božskými silami dostoupil nevyššího bodu, upadl svět nazpět do chaotického stavu. Hory se sesouvaly, otevíraly se propasti a z nitra Tartaru, kde vládne Noc, vystoupala pojednou z hlubin hustá mha. Nebe se zřítilo na zem, vrátil se původní *Chaos,* neuspořádanost prvopočátku, kdy ještě nic nemělo pevný tvar. Diovo vítězství neznamenalo pouze porážku jeho protivníka a otce Krona, ale také znovustvoření světa, jeho nové vybudování z Chaosu, z Prázdnoty, kde nic není viditelné, kde neexistuje řád.

Jasně vidíme, že jednou z Diových silných stránek bylo, že si uměl podmanit protivníka a vnutit mu svou vůli, ať již prostřednictvím paže Storučků nebo oka Kyklopů. Diova nadvláda je nadvládou krále, který ovládá čaromoc pout. Kdykoli se mu postaví nějaký protivník, Zeus k němu vyšle žhavý bič svého pohledu a jeho blesk ho ovine. Moc oka, moc paže, a protivník je poroben. Když Zeus převzal veškerou božskou moc a svět načas upadl zpět do Chaosu, byli Titáni svrženi

na zem. Srazily je údery Diova blesku a pěst Hekatoncheirů. Na padlé Titány navalili Storucí obrovskou horu kamení, takže se nemohli ani pohnout. Síla těchto bohů byla v jejich pohyblivosti, v jejich všudypřítomnosti, a nyní jsou v koncích, vyřízení a zavalení tíhou, zpod které se nemohou vyhrabat. Síla je jim teď k ničemu. Storučkové – Kottos, Briareos, Gyes – je zneškodní a odvedou do podsvětí. Zabít Titány nelze, protože jsou nesmrtelní, ale jsou vyhoštěni do podzemního Chaosu, do mlžného Tartaru, kde je vše nezřetelné, nevymezené, jsou zapuzeni do prázdnoty zející v hloubi země. Poseidonovi připadl úkol, aby vstup do temného Tartaru, jakýsi úzký průsmyk vedoucí do nitra země, obehnal hradbou a znemožnil jim tak dostat se na povrch. Jako hrdlem džbánu prostupují tímto průsmykem všechny kořeny, které země zapouští v temnotách a udržuje si jimi stabilitu. V těch místech vztyčil Poseidon trojitou bronzovou zeď a k ní postavil na stráž Diovy věrné Storučky. Otvor je zatarasen a tím bylo uděláno všechno pro to, aby toto pokolení Titánů nemohlo už nikdy vyjít na světlo.

Diova nadvláda

První dějství je tedy završeno. Zeus se stal vítězem. Pomohli mu Kyklopové a Storučkové, ale přidalo se k němu i pár titánských mocností. Jmenovitě jedna, jež představuje veškerou nebezpečnou moc, kterou v sobě může mít podsvětí, říše pekel, ale i říše vodní, bohyně Styx. Protéká hlubinami země i Tartarem, a pak se v jednom místě vynoří na povrch. Vody Stygu měly takovou sílu, že každý smrtelník, který se z nich napil, okamžitě padl mrtev. Styx se během bojů rozhodla odejít z tábora Titánů, kam svým původem patří, a přejít k Diovi. Spolu s ní se po jeho bok postavily její dvě děti, které se jmenují Kratos a Biá. Kratos představoval schopnost vládnout, zkrotit a porobit si protivníky, Biá ztělesňovala hrubé násilí, které je opakem lstivosti. Po vítězství nad Titány má Zeus navždy po boku Krata, univerzální nadvládu, a Biu, schopnost rozpoutat násilí,

proti němuž není obrany. Kamkoli se Zeus hne, jsou s ním vždy Kratos a Biá, jeden po pravici, druhá po levici.

Když to viděli jeho bratři a sestry, olympští bohové, nezbylo jim než uznat Diovu nadvládu. Titáni zaplatili za svou mrzkost a pánem je nyní Zeus. Rozdělí mezi bohy pocty a výsady. Vybuduje hierarchizovaný božský svět, který je uspořádaný, dostal řád, a bude tudíž stabilní. Jeviště světa stojí, kulisy jsou na místě. Na jeho vrcholku kraluje Zeus, strůjce světa vzniklého na prvopočátku z Chaosu.

Vyvstaly nové problémy. Uranos a Kronos byli bytosti, které se v mnoha ohledech navzájem podobaly. Pro oba bylo příznačné, že se zdráhali postoupit místo svým dětem. Jeden jako druhý bránili potomstvu vyjít na světlo. Tito prvotní bohové představují božskou vrstvu, která se odmítá smířit s tím, že by její výsostné postavení zaujala další generace. Odhlédneme–li však od těchto analogií, nemá v báji a příběhu postava Urana vůbec nic společného s postavou Krona. Uranos zplozený Gaiou s ní posléze donekonečna kopuloval; neměl jiný zájem než se v soustavném koitu spojovat s tou, která jej porodila. Uranos neznal obmyslnost, byl bezbranný. Ani náhodou jej nenapadlo, že by se mu Gaia mohla chtít mstít.

Kronos na rozdíl od Urana nezadržoval děti v matčině břiše, nýbrž v břiše vlastním. Uranos byl v područí prvotního Erota, který jej přidržoval na Gaie a nedovoloval mu se oddálit. S Kronem to bylo jiné. Všechno, co dělal, bylo vedeno vůlí podržet si moc a zůstat vládcem. Kronos je první politik. Není to pouze první král bohů, první král světa, je také první, kdo myslí politicky prozíravě ze samého strachu, aby ho někdo nepřipravil o žezlo.

S Diem se svět začal rýsovat úplně jinak. Za krále si ho vybrali jemu rovní. Snažil se přidělovat pocty co možno spravedlivě a podle zásluh. Dokonce některým Titánům, kteří se v souboji bohů nepostavili jednoznačně na jednu ani druhou stranu, ponechal privilegia, která získali před jeho nástupem k moci. Tak

zrovna Oceán, *Okeanos*, onen proud obtékající svět, ten se nevyslovil ani proTitány, ani pro Olympany. I když zůstal neutrální, bude dál střežit vnější hranice světa a uzavírat je svým tekutým objetím.

Zeus zachoval a dokonce rozšířil i všechna privilegia ženského božstva Hekaty, která se rovněž do sporu nezapojila. Pravda je, že při rozdělování pravomocí přidělil Zeus Hekatě zvláštní místo. Tato bohyně nebyla ani jednoznačně nebeská, ani pozemská a do přísně uspořádaného mužského světa božstev uváděla prvek hry, libovůle a náhody. Mohla někomu nadržovat, nebo naopak škodit, aniž se moc vědělo proč. Hekate rozdávala štěstí a neštěstí, jak se jí zlíbilo. Bylo na ní, jestli se bude nebo nebude dařit rybám ve vodě, ptákům v povětří či stádům na zemi. Ztělesňovala to, co se v božském světě dělo pro nic za nic, vnášela do něj zrnko nahodilosti. Zeus a Gaia se klenuli nad časem, věděli dopředu, jak se co stane; Hekate do soukolí sem tam kápla trochu oleje, umožňovala, aby svět fungoval svobodněji a bylo v něm místo i pro věci nečekané. Její výsady byly nesmírné.

Dalo by se předpokládat, že nyní je vše hotovo, ale samozřejmě tomu tak není. Nová generace bohů zaujala své místo. V jejich čele stojí Zeus, král bohů, který nejenže vystřídal Krona, ale je jeho opakem. Kronos byl ztělesněná nespravedlnost, nebral zřetel na své spojence, kdežto Zeus svou vládu opírá o určitou spravedlnost a snaží se o rovnost ve způsobu, jakým rozděluje přízeň mezi ostatní božstva. Napravoval to, co bylo v Kronově nadvládě jednostranného, osobního, zlovolného. Zeus nastolil uměřenější a vyváženější formu panování.

Čas plynul. Zeus měl děti a ty samozřejmě rychle vyrostou, zmohutní a zesílí. Avšak takové fungování světa v sobě pro bohy nese i určitou hrozbu. Bytosti potřebují ke svému dospívání čas, a ten vše na světě opotřebovává: i Zeus byl malým dítětem, které v plenkách kňouralo ve skrytu jeskyně pod ochranou strážců. Nyní je sice v plné síle mužnosti, nečeká ale

i na něj chátrání? Nepřijde u bohů stejně jako u lidí den, kdy starý král pocítí, že už není přesně tím co dříve, kdy uvidí, že syn, kterého opečovával, je najednou silnější než on a dokáže věci, na které on sám už nestačí? Nestane se tohle i Diovi? Nepřipraví snad i Dia jeho syn o trůn stejně tak, jako sesadil Kronos svého otce Urana a Zeus svého otce Krona? Ach ano, to se může, ba dokonce musí stát, jakoby předem je to vepsáno do řádu času. Ví to Gaia a ví to i Rhea. Varuje Dia a ten se proti takové možnosti musí obrnit. Řád, který zavedl, musí být takový, aby jej nemohl zpochybnit boj o následnictví. Když už je Zeus jednou vládce bohů a pán světa, nemůže být jako kdejaký monarcha. Potřebuje ztělesňovat svrchovanou moc jako takovou, nadvládu trvalou a definitivní. Jednou z pojistek této stability a neměnné vlády bez neustálého střídání panovníků bude sňatek nejvyššího boha.

Mocenské úskoky

První Diova manželka se jmenovala *Metis*. Tohle jméno označuje tu formu inteligence, která mu, jak jsme viděli, pomohla dobýt trůn: *Metis*, lest, schopnost poznat dopředu, co se stane, a nebýt ničím překvapen či zaskočen, nikdy neponechat nic náhodě. Zeus si tedy vzal za ženu Metis a ta brzy obtěžkala Athénou. Zeus se obával, aby ho jednou nepřipravil o trůn jeho syn. Jak tomu zamezit? Zde opět narážíme na motiv pohlcení. Kronos své děti polykal, ale nic tím nedokázal, protože tu je *Metis*, lest, a ta ho prostřednictvím dávidla přiměla všechny děti vyvrhnout. Zeus hodlal problém řešit mnohem radikálněji. Dovtípil se, že je jen jedno řešení: nestačí, aby Metis vedle něj stála jako manželka, Metis musí být on sám. Nepotřeboval spojence ani družku, musel se stát zosobněnou *Metis*. Jak to navléci? Metis měla stejně jako Thetis a jiná mořská božstva dar proměňovat se, brát na sebe jakoukoli podobu. Uměla se proměnit v divoké zvíře, mravence, skálu, v cokoli chcete. Mezi manželkou Metidou a manželem Diem vypukl souboj v mazanosti. Kdo koho přechytračí?

Dá se důvodně předpokládat, že Zeus použil postup nám dobře známý z jiných případů. V čem spočívá? Při měření sil s neobyčejně protřelou čarodějkou nebo kouzlem je přímé střetnutí odsouzeno k neúspěchu. Když se ovšem vezme na pomoc lest, není vítězství vyloučeno. Zeus se Metidy zeptal: „Opravdu na sebe dokážeš vzít jakoukoli podobu, mohla bys být třeba lev chrlící oheň?" Z Metidy je v tu ránu lvice dštící oheň. Hrůzná podívaná. Načež se Zeus zeptal: „A co takhle být kapkou vody?" – Beze všeho. – „Tak ukaž." Sotva se proměnila v kapku vody, tak ji slíznul. Takže teď byla Metis v Diově žaludku. Lest pro tentokrát skočila na lest. Všemocný se nespokojil s polykáním svých případných nástupců. Napříště bude v běhu a toku času ztělesňovat onu lstivou předvídavost, která umožňuje předem vyzrát na plány každého, kdo by se ho snažil překvapit a doběhnout. Manželka Metis těhotná Athénou byla teď v jeho žaludku. Athéna tak nevyjde z lůna matky, ale z velké hlavy svého otce, ze které jako by se stalo břicho Métidino. Zeus úpí bolestí. Na pomoc mu přiskočili Prometheus a Hefaistos. Přinesli velkou sekyru, křísli s ní Dia do lebky a z boží hlavy s výkřikem vyskočila Athéna, až po zuby ozbrojená mladá panna s přílbicí, oštěpem, štítem a bronzovým brněním. Athéna, vynalézavá bohyně se spoustou důvtipu. Současně byla veškerá lstivost na světě soustředěna do Diovy osoby. Mohl být klidný, nikdo ho už nezaskočí. Kardinální otázka panování byla vyřešena. Božský svět má pána, kterého už nic nezpochybní, protože je vtělená všemocnost. Napříště už nic nemůže zvrátit kosmický řád. Vše je vyřízeno, když Zeus spolkl Metis a stal se z něj *Metioeis,* bůh cele prostoupený *Metis,* zosobněná Obezřetnost.

Matka veškerenstva a Chaos

Takže válka bohů skončila. Titáni byli poraženi, Olympané zvítězili. Ve skutečnosti Diovo vítězství ještě nic nerozhodlo, protože když už to vypadalo, že svět je zpacifikovaný, že navěky zavládl stálý a spravedlivý řád, tak přesně v tom momentě přivedla Gaia na svět ještě jedno dítě, jemuž se někdy říkalo Tyfoeus, jindy Tyfon. Počala ho z popudu „zlaté Afrodity", jak se traduje v příbězích, z láskyplného spojení s mužskou osobou jménem Tartar. Byla to ona propast v ní, v její hloubi, která byla náhražkou a připomínkou prapůvodního Chaosu. Podzemní, sirý a pochmurný Tartar patřil ke zcela jinému rodu, než byly takové nebeské mocnosti jako olympští bohové nebo i Titáni.

Takže sotva byli Titáni svrženi z nebe a vyhoštěni do hloubi Tartaru, aby tam navždy zůstali uvězněni, rozhodne se Gaia zplodit novou a poslední ratolest a spojí se právě s tímto Tartarem, který je protipólem nebes. Gaia se jako podlaha světa nalézá uprostřed mezi jasným nebem a věčně temným Tartarem. Kdyby někdo upustil nahoře bronzovou kovadlinu, trvalo by devět dnů a devět nocí, než by desátého dne dopadla na zem. Stejně tak dlouho by zabralo, než by táž kovadlina propadla zemí až dolů do Tartaru. Od chvíle, kdy Gaia přivedla na svět Urana a spojovala se s ním, dala život celému pokolení nebeských bohů. Jako matka veškerenstva stojí u počátku všeho a vše předjímá. Díky svým věšteckým schopnostem a předvídavosti může svým vyvolencům vyjevovat tajné, skryté a důvtipné cesty k vítězství v bojích. Gaia je ale zároveň černá země, země husté mlhy. Je v ní stále něco chaotického a prvotního. Nepoznává se tak docela v těch bozích sídlících v zářivém Aitheru, kde se nikdy neobjeví stín. Má pocit, že jí všechny ty osoby, které od vrcholku Othrysu až po výšiny Olympu vedou nemilosrdnou řež o vládu nad světem, neprokazují zaslouženou úctu.

Vzpomeňme si, že na začátku byl Chaos. Potom se objevila Země. Matka veškerenstva Gaia je v podstatě opakem Chaosu, ale zároveň s ním je spjata; nejen proto, že ve svých hlubinách chová v Tartaru a v Erebu chaotický prvek, ale i proto, že povstala právě z něj. Kromě ní neexistovalo tehdy v kosmu nic jiného než Chaos.

Tvor, kterého zplodila a který ohrozil nejen Dia, ale celý olympský božský systém, patřil k podsvětí ve smyslu podzemí,

Chthón, to je země ve své ponurosti a temnotě, nikoli země matky a pevné jistoty pro všechny, kdo po ní chodí a spočívají na ní. Tato monstrózní, gigantická, prvotní bytost je v podobě, v jaké ji Gaia vytvořila, zvláštní figura, jakési zpotvořené zvíře, které nese rysy lidské a rysy ne lidské. Je obdařena strašlivou silou, takže je mocná jako prvotní neuspořádaný Chaos. Údy má stejně mohutné jako Storučkové a z ramen jí vybíhají paže hrozivé pevnosti, pružnosti a síly. Stojí na pevných nohou, které nikdy neumdlévají a nikdy nespočinou na místě. Je to bytost pohybu a neklidu. Není to po vzoru některých blízkovýchodních mýtů těžkopádná netečná masa, která pouze v určitých okamžicích nabývá na objemu a působí jenom jako nezdolná překážka, která hrozí, že zabere veškerý prostor mezi nebem a zemí. Tyfon se naopak neustále pohyboval, kopal a kmital rukama nohama. Měl sto hadích hlav a z tlamy každé z nich vystřeloval černý jazyk. V každé z té stovky hlav sedělo po páru očí, z nichž sršel žhavý plamen, který ty hadí hlavy ozařoval a zároveň spaloval všechno, na co pohlédly.

A jak toto hrozné monstrum mluvilo? Používalo nejrůznější hlasy: někdy promlouvalo řečí bohů, jindy řečí lidskou. Někdy vydávalo zvuky všech divých zvířat, jaká si lze představit: řvalo jako lev, bučelo jako býk. Jeho hlas a způsob mluvy byly tak mnohotvárné, různorodé a pestré, jak byl nesourodý i celý jeho vzhled. Zvláštnost tohoto tvora netkvěla tolik v jeho podstatě jako v tom, že byl nerozlišitelným propletencem všech věcí, prolnutím největších protiv a neslučitelných rysů v jednom jedinci. Kdyby tato nestvůrná chaotičnost vzhledu, mluvy, pohledu, zuřivých pohybů a síly nabyla vrchu, přišel by Diův řád vniveč.

Zrození Tyfoea neboli Tyfona přineslo hrozbu pro olympský řád, který Zeus po skončení války bohů a svém nástupu na trůn nastolil. Jeho případné vítězství by zpečetilo návrat světa do prvopočátečního chaotického stavu. Co by nastalo? Výsledek předlouhé bitvy jedněch bohů proti druhým by přišel na-

zmar. Svět by opět upadl do jakéhosi chaosu. Nevrátil by se už sice k chaosu prvotnímu, z toho přece už jednou vznikl uspořádaný svět, ale všechno by se v něm obrátilo vzhůru nohama.

Tyfon neboli krize nejvyšší moci

Tyfon vytáhl do boje proti Diovi. Bitka to byla ukrutná. Stejně jako v souboji mezi Titány a Olympany zvítězil Zeus za pomoci jakéhosi zemětřesení a rozpoutání živlů. Zeus spustil hromy a blesky, aby netvora rozdrtil a zkrotil, a přitom se vylily vody z břehů a sesuly se hory. I v samotném Hádu, v propasti mrtvých a noci, se všechno hroutilo a otřásalo. Boj Tyfona s Diem byl bojem stovky plamenných očí netvora proti sežehujícímu pohledu božímu. Samozřejmě že Diovo jasné oko drtivé síly bylo mocnější než plameny šlehající ze stovky hadích hlav netvora. Oči proti oku. Zvítězil Zeus.

Zlehčujícím způsobem se někdy vypráví, že když se jednou Zeus ve svém paláci na chvíli zapomněl, polevil v ostražitosti a usnul, on, jehož pohled měl neustále bdít, připlížil se z úkrytu Tyfon, zahlédl odložený Diův blesk a chystal se po něm skočit. Už už se po všemocné zbrani sápal, když se Zeus probudil a na místě nepřítele zpražil. Stály proti sobě dvě mocnosti: chaotická a olympská. Která z nich druhou předčí obezřelostí a drtivou silou? I pro tentokrát byl nakonec poražen Tyfon. Blesk mu spálil šlachy paží i nohou, ve kterých sídlila jeho životní síla a bojovnost. Přestal být mocen pohybu pod horou kamení, kterou na něj navalili a odkud ho odvedli zpět do chmurného Tartaru, z něhož vzešel.

V jiných poněkud kuriózních vyprávěních je Tyfonova zrůdnost vystižena odlišně. Tyto příběhy se vyprávěly později, až v 2. století našeho letopočtu. Rozdílnosti mezi Hesiodovým Tyfaonem ze 7. století před naším letopočtem a Tyfonem, o němž bude řeč nyní, mají na svědomí z většiny vlivy orientální.

Gaia zhrzená olympskými bohy počala s Tartarem netvora. Ten byl popisován jako obrovský kolos s nohama pevně rozkročenýma na zemi a tělem, které nebere konce, takže čelem

naráží o nebe. Když rozpažil, jednou rukou se dotýkal nejzazšího východu a druhou nejzazšího západu. Svou podstatou spojoval a směšoval to, co je dole, s tím, co je nahoře, nebe a zemi, pravou a levou stranu, východ a západ. Jeho chaotická masa vzala útokem Olymp. Když jej Olympané spatřili, v neovladatelném děsu se proměnili v ptáky a prchali. Zeus zůstal sám a postavil se té nespoutané síle vysoké jako svět a široké jako vesmír. Udeřil do Tyfona hromem a ten se musel dá na ústup. Pak Zeus uchopil *harpé*, srp, a snažil se ho zasáhnout, ale zápasili tělo na tělo a pro tentokrát získal navrch Tyfon, protože díky své rozložitosti mohl Dia obchvátit a pevně sevřít. Načež mu Tyfon přeťal šlachy na pažích a nohou. Jeho nehybné tělo si hodil přes rameno a odnesl do jedné jeskyně v Kilikii. Nezapomněl přitom ukrýt Diovy šlachy a blesk.

Mohlo by se zdát, že vše je ztraceno a že tentokrát zavládne svět úplně naruby. A skutečně, netvor chrochtá spokojeností, že je chudák Zeus uvězněný v jeskyni, bez šlach v rukou a nohou slabounký jak pírko, nemůže se ani pohnut, a navíc přišel o blesk. Avšak stejně jako předešle zapracovala na straně Olympanů a Dia lstivost, důvtip, lež, podvod a úskok, a ty měly nakonec poslední slovo. Dvě osoby, Hermes a Aigipan, tak dokázaly uzmout Diovy šlachy nazpátek, aniž si Tyfon čeho všiml. Zeus je vrátil na místo, jako by si natahoval šle, a zmocnil se zpátky blesku. Když se Tyfon probudil a zjistil, že Zeus pláchnul, boj se rozpoutal znovu s plnou vervou, ale teď už měl být završen definitivní porážkou netvora.

V jiných podobných verzích se vypráví, jak byl Zeus dočasně poražen, uvězněn, připraven o síly i o blesk, dokud netvora nepřechytračil lstivý Kadmos. Tyfon si myslel, že má vyhráno, prohlásil se vládcem světa a vyhrožoval, že vrátí moc prvotním božstvům. Chystal se osvobodit Titány a vyhladit vládu Dia. Zparchantělý, kulhavý král, pán nepořádku Tyfon, svrhl z trůnu Dia, krále spravedlnosti. A tehdy Kadmos začal preludovat na flétnu. Tyfonovi se hra zalíbila. Poslouchal, začal klímat a nakonec usnul docela. Vynořily se mu příběhy o tom, jak Zeus nechal unést různé smrtelníky, aby ho oblažovali hudbou a zpěvem. Chtěl to také zkusit a navrhl Kadmovi, aby byl jeho básníkem a opěvoval Tyfonův chaos místo olympského řádu. Kadmos přijal pod podmínkou, že dostane lepší nástroj, aby mohl při hře i zpívat. „Co potřebuješ?" ptal se Tyfon. – „Scházejí mi struny na lyru." – „Mám, co chceš, skvělé struny," nachytal se Tyfon a běžel pro Diovy šlachy. Kadmos začal hrát, až to bralo dech. Tyfon usnul a to byla Diova příležitost. Sebral struny či spíš svoje šlachy, vrátil je na místo, popadl blesk a hotovil se znovu k boji. Když se lžikrál Tyfon, samozvaný světovládce, probral, byl už Zeus připraven znovu se do něj pustit. A zvítězit nad ním.

Existuje ještě další verze, ve které hraje lest stejnou úlohu, ale Tyfon v ní nevystupuje jako mnohotvaré zvíře či kolos, ale jako vodní tvor, jakási obrovská velryba zabírající celou mořskou říši. Podle ní žil Tyfon v podmořské jeskyni, kde bylo nemožné jej přemoci, protože Diův blesk do hlubin moře nedosáhl. Situaci zvrátila opět léčka. Jelikož šlo o zvíře, které bylo věčně hladové, Hermes, patron rybářů – právě on naučil rybařit svého syna Pana –, připravil pokrm z ryb, na který hodlal mořského netvora nalákat. Tyfon vylezl z doupěte a nacpal si břich takovým způsobem, že se úplně nadmul, a když chtěl zalézt zpátky do úkrytu, tak to nešlo. Uvízl na břehu a stal se ideálním terčem pro Dia, který ho hravě skolil.

Jsou to možná trochu ztřeštěné historky, ale je v nich totéž ponaučení. V okamžiku, kdy vše nasvědčuje tomu, že vláda je pevně v něčích rukou, nastává pro nejvyšší moc krize. Vynořuje se mocnost představující vše, proti čemu byl řád nastolen – chaos, zmatek, nespořádanost – a ohrožuje pána světa. Zeus se zdá být bezmocný. Má-li se znovu vrátit na trůn, musí se obrátit na druhořadé osoby. Ty žádný velký dojem neudělají, nenahánějí hrůzu a síly nepořádku si z nich nic nedělají. A přesto tito nižší bohové či prostí smrtelníci a jejich triky dopomohou Diovi k vítězství a k udržení nejvyšší moci.

Znamená to snad, že Zeus již získal hegemonii napořád? Ještě nikoliv. V historii nastolení Diovy nadvlády je ještě jedna odbočka a tou je zápas s postavami, které se nazývaly *Gigantés*, Giganti.

Vítězství nad Giganty

Byly to bytosti ani zcela lidské, ani zcela božské. Stály někde napůl cesty. Giganti byli mladí bojovníci a ve světě symbolizovali funkci válečnickou, vojenský řád oproti královskému řádu Diovu. Silou, divokostí a zálibou v boji se podobali Storučkům. Víme, že Storučkové se dali k Diovi, začali mu sloužit a podřídili se mu. Giganty, kteří představují sílu zbraní, násilí v ryzím stavu, zdatnost těla a fyzické mládí, však napadlo, že by nebylo od věci dosíci nejvyšší moci pro sebe. To byl hlavní důvod války Gigantů.

Byla to válka velmi nebezpečná, protože i oni byli dětmi Země. Podle mnohých příběhů Giganti povstali přímo ze Země již jako dospělí bojovníci. Nebyla to žádná robátka ani chlapečkové, a už vůbec ne kmeti: hned jak vyšli ze Země, vypadali jako hotoví mladí válečníci. Přišli na svět v plné zbroji, s přílbou, v ústroji těžkooděnců, s oštěpem v jedné a s mečem v druhé ruce. Sotva se narodili, začali se bít nejprve mezi sebou a potom se sjednotili a vytáhli do války proti bohům. Tento boj byl často popisován a znázorňován a ukazuje, jak se proti Gigantům sešikovali Olympané. Athéna, Apollon, Dionýsos, Héra, Artemis, Zeus bojovali každý svou vlastní zbraní. Gaia však Diovi odhalila, že bohové nedokáží své protivníky přemoci. A skutečně, i když Olympané nadělali mezi nepřáteli značnou paseku, úplně zničit se je nedařilo. Bez ohledu na rány a utrpěné ztráty nepřestávali Giganti útočit.

Síla Gigantů je síla jednoho věčně se obnovujícího věkového údobí: síla mladosti na prahu vojenského života. Olympští bohové potřebují k přemožení obrů tvora, který není božské podstaty. Zeus opět jednou musel o pomoc požádat obyčejného smrtelníka. Smrtelníka potřeboval bezpochyby právě proto, že

tito mladí obři, kteří nikdy nebyli dětmi a nikdy nezestárnou, vypadali jako lidské bytosti. Bojovali s bohy, ale ti je nemohli vyhladit. Byli na půl cesty mezi smrtelností a nesmrtelností. Jejich postavení bylo stejně tak nejisté jako postavení jinocha v rozpuku mládí: není ještě mužem a již není dítětem. Takoví byli Giganti.

Plody pomíjivosti

Chtějí-li Olympané zvítězit, musí si zajistit pomoc Heraklea. Ten zatím není ještě bohem, nevystoupil dosud na Olymp, pouze se zrodil ze spojení Dia a smrtelnice Alkmeny. I on je smrtelný. Právě Herakles zasadil obřímu plemeni, kmeni, *fýlé*, národu Gigantů kruté rány. Přes všechnu tu spoušť nebylo ale v boji rozhodnuto. Gaia nechtěla dopustit, aby byla vyhlazena stvoření, která skrze ni přišla již ozbrojená na svět, a zase jednou hrála na dvě strany. Vydala se hledat bylinu nesmrtelnosti, rostlinu, která roste jen v noci. Hodlala ji utrhnout hned za svítání a dát ji Gigantům, aby se stali nesmrtelnými. Vedlo ji přání, aby Olympané vzali toto vzdorovité mládí na vědomí, vyjednávali s ním a nemohli ho už zničit. Zeus se však o Gaině úmyslu dozvěděl a podařilo se mu ji předběhnout. Utrhl bylinu těsně před úsvitem, než se rozednilo a než na ni začalo být vidět. Od té doby nezůstalo na světě po rostlině nesmrtelnosti ani stopy. Takže ji Giganti nemohli požít. Nevyhnutelně museli vyhynout.

Tato podrobnost se pojí k jinému motivu, který se přidává tu k příběhu Gigantů, jindy zas k příběhu Tyfona. Podle legendy se Tyfon pídil po záhadném *farmaku*, po čarovném nápoji, který je zároveň jedem i lékem. Tenhle lektvar mohl buď zabít, nebo z nemoci vyzdravit a měly jej v držení *Moirai*, Moiry, božské přadleny, které bdí nad přidělováním osudů. A právě ony prý Tyfonovi nabídly jakýsi lektvar a namluvily mu, že přináší nesmrtelnost. Slibovaly mu desetinásobnou sílu a energii a také vítězství nad Diem. Tyfon nápoj vypil, ale nebyla to žádná droga nesmrtelnosti, místo ní mu bohyně daly spolknout tak řečený

„pomíjivý plod", to znamená rostlinu určenou pro smrtelníky. Je to pokrm člověka, který žije ze dne na den a jehož síly se opotřebovávají. Pomíjivé plody patří ke smrtelnosti. Místo nektaru a ambrózie, místo obětního kouře, jejž lidé vysílají k bohům, požil Tyfon pomíjivý pokrm, po kterém se stal křehkým a zranitelným jako člověk. Ani Giganti nedosáhli stálé a věčně sršící vitality bohů a poznali, co je to únava a zranitelnost.

Všimněme si, že ve všech těchto příbězích existuje kdesi v pozadí představa božského světa obdařeného vlastními výsadami. Znakem nesmrtelných je jejich pokrm nektar a ambrózie. Zeus stravu nesmrtelnosti poskytl Kyklopům a Storučkům, aby se cele stali bohy a drželi se mu po boku. Zato všem, kteří by rádi vztáhli ruku po nejvyšší moci, podával Zeus pomíjivou krmi, kterou se živí bytosti smrtelné a zranitelné. Kdykoli to v boji vypadalo nerozhodně, neváhal Zeus ani na chvíli a přiklonil vítězství na stranu Olympanů tím, že dal protivníkům požít pokrm, po kterém zeslábli jako lidé.

U olympského soudu

Po konečném vítězství nad Giganty se dalo konečně říct, že Zeus má vládu zajištěnou; bohové, kteří se bili po jeho boku, si mohli navěky ponechat propůjčené výsady, jichž požívali. Patřilo jim nebe, místo, kde je pouze a jenom světlo, jasné světlo. Ve spodní části světa je černočerná tma, tam ležel Tartar či Hádes: v něm poražení bohové, zkrocení netvoři a přemožení Giganti leželi buď spoutaní, nebo uspaní jako Kronos. Byli svým způsobem mimo hru, vyřazeni z kosmu. Kromě bohů byl svět zalidněn zvířaty a lidmi. Byli to tvorové zažívající noc i den, dobro i zlo, život i smrt. Jejich život se odvíjel k smrti jako potrava podléhající zkáze, kterou se živili.

Sledujeme-li tuto historii, napadne nás, že k tomu, aby mohl existovat diferencovaný svět se vší hierarchií a organizovaností, muselo dojít k prvnímu aktu vzpoury, který vykonal Kronos, když vykastroval Urana. Tehdy Uranos uvalil na své děti kletbu, podle které je nemine odplata, *tisis*. Běh času se

tak zašmodrchal, dal prostor zlu a pomstě, Erinyím, Líticím, které se starají o odpykání vin, Kérám. Tyto mocnosti násilí povstaly na celém světě z kapek krve vytrysklých z Uranova zmrzačeného údu. Věci byly však ještě složitější a dvojznačné. Mezi silami temnými a silami smíru, přivedenými na svět prvním činem zakládajícím organizovaný kosmos – tímto činem byla Uranova kastrace – existovalo totiž jakési pouto. Na jedné straně Erinye, Giganti a bojovné nymfy, na straně druhé Afrodita.

Chaos zplodil Noc a Noc přivedla na svět všechny síly zla. Zlé síly, to byla v první řadě smrt, Parky, Kéry, vražda, mordování, jatka; pak to byla všechna ostatní zla: Nouze, Hlad, Únava, Boj, Staroba. K dalším prokletím, která zatížila svět, musíme připočítat *Apaté,* Klam, a *Filotés,* Milostné spojení. Zrodila je Noc vedle Vraždy a Mordování. Všechny tyto temné ženštiny se vrhly na svět a z harmonického prostoru udělaly místo hrůz, zločinů, msty a falše. Nekalé síly však nalezneme vedle mocností kladných i v potomstvu Afroditině. Byl tu Eros a Himeros, Láska i Milostná touha – to by bylo v pořádku – ale byla tu i prolhanost a klamání, *exapatai,* léčky svodů, které se skrývají v dívčím žvatlání, a znovu Milostná něha, Filotés.

Síly jednotící, souladné a smírné, nad nimiž má patronát Afrodita, a zplozenci noční mocnosti, ze které pošla všemožná neštěstí, se křížily, prolínaly a zdvojovaly: k dětem Noci patří svůdné vábení a milostné spojení, v družině Afrodity zase jdou ruku v ruce okouzlující úsměvy dívek a proradnost milostných objetí. Naivní muž se tak často nachytá a dostane do neštěstí. Takže není na jedné straně všechno bílé a na druhé černé. Svět je výsledkem věčného míšení protikladů.

Noc spouští hněv mocností pomsty a přispívá k znovunastolení jasnosti řádu, který byl zatemněn vinami. Zářivá, zlatá Afrodita je neoddělitelně spjata s Afroditou černou, *Melainis,* Afroditou noční, ponurou, která v temnotě osnuje své úskoky.

Když Zeus zaváděl na světě pořádek, dal si záležet, aby z božského světa vypudil noc, tmu a svár. Založil takové panství, kde rozhádaní bohové nemohou spor dovést do otevřeného boje. Vyhnal válku z božského území a poslal ji lidem. Všechny nekalé mocnosti, které Zeus vystrnadil z Olympu, budou tvořit každodenní tkáň lidské existence. Poseidona požádal o zbudování trojité bronzové hradby, aby brána Tartaru nešla otevřít a aby Noc a síly zla už nemohly vystoupit nahoru k nebesům. Ve světě sice pořád jsou, ale Zeus se proti nim zabezpečil.

Pokud mezi bohy došlo k hádce, která by se mohla zvrhnout, ihned byli všichni sezváni na hostinu. Dostavila se i Styx, která přinesla zlatou konvici s vodou z podsvětní řeky. Dvě znesvářená božstva konvici uchopila, provedla úlitbu skropením země, napila se a přísežně se zařekla, že hádku nezavinila, že jsou v právu. Samozřejmě že jedna z obou božských mocností nemluvila pravdu. Ta také ihned po požití kouzelné vody upadla do bezvědomí, do jakési celkové letargie. Ocitla se v témž stavu jako poražení bohové. Stejně jako Tyfon či Titáni ztratila jiskru, vyprchal z ní elán a životní síla. Nebyla mrtvá, protože bohové jsou nesmrtelní, ale pozbyla vše, co vyplývalo z její božské povahy, nemohla se hýbat ani působit svou mocí, zůstala mimo hru. Jistým způsobem se ocitla mimo kosmos, uzavřená v letargii, která ji vyřadila z božské existence. Setrvala v tomto stavu po dlouhý čas, který Řekové nazývají velký rok. Ani když se pak z komatu probrala, neměla pořád ještě právo účastnit se hostin či pít nektar a ambrózii. Taková božská mocnost nebyla ani smrtelná, ani opravdu nesmrtelná. Byla na tom podobně jako Titánové, Giganti a Tyfon. Byla zapuzená.

Jinak řečeno, Zeus předvídal, že v různorodém a rozmanitém božském světě bude hrozit nebezpečí svárů. Měl se proto na pozoru a zavedl nejen pořádek politický, ale také jakýsi řád soudní, aby žádná vzniklá hádka nevedla k podkopání pilířů světa. Provinilá božstva byla z Olympu vyhoštěna, dokud svou vinu neodpykala. Poté se probudila z nehybnosti, přičemž na nektar a ambrózii neměla nárok hned, ale až po uplynutí doby desetkrát delší, než byl jejich trest. Takový řád platil u bohů, ne však u lidí.

Nenapravitelné zlo

Tyfon zůstal přemožen a znehybněn ležet pod celou tou hromadou, kterou jej Zeus zavalil. Jeho tělo bylo možná svrženo do Tartaru k uvězněným Titánům. Nebylo by divu, protože Tyfon byl synem Tartaru. Možná také zůstal ležet pod těmi obrovitými balvany zvící hor, které na něj byly svrženy, a to hlavně pod Etnou. Tyfon byl zaklíněn u kořenů Etny, spoután pod sopkou, která čas od času vybafne mrak dýmu, žhavou lávu nebo plameny. Žhnou to snad ještě zbytky Diova blesku? Nebo se tak připomíná Tyfonova rozháranost? Jestliže se v otřesech Etny, ve vroucí lávě deroucí se na povrch z hlubin, skutečně projevuje on, dokazovalo by to, že po jeho porážce, ba ani po jeho ochromení nebylo beze zbytku vymýceno vše, co Tyfon jako mocnost nepořádku představoval.

Podle jedné z verzí příběhu, jež stojí za zvláštní zmínku, unikají z Tyfonova těla vichry a bouře a předvádějí, jak by to na povrchu země a hlavně na moři vypadalo, kdyby byl Tyfon zvítězil. Kdyby Tyfon Dia porazil, zaplavilo by celý svět nenapravitelné, absolutní zlo. Dnes je sice přemožen, vyřazen ze hry, něco z něj však přesto zůstalo, ne už u bohů, ale u chudáků lidí. Z Tyfona zčista jasna a nepředvídatelně vyrážejí strašlivé vichry, které nikdy nevanou jedním směrem jako větry ostatní. Notos, Boreas a Zefyr jsou větry pravidelné, související s Jitřenkou či Večernicí. V tom smyslu jsou dětmi bohů. Tyto větry ukazují námořníkům kurs plavby, vyznačují jakoby předaleké vzdušné dálnice na zemi nebo na moři. Na vodě, která je prostorem nekonečna, něco jako tekutý Chaos, naznačují pravidelné větry správný směr, který námořníky dovede k spásnému cíli. Tyto větry nejenže vanou vždy stejným směrem, ale také ve stejném ročním období. V jednom období vane Boreas, v jiném zase Zefyr, takže mají-li se námořníci vydat na cestu, vědí, které roční období je pro vyplutí tím či oním směrem vhodné.

Walter Burkert, *Greek Religion*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1985 (něm. orig. 1977). Následující text je provizorní ukázkou z českého překladu připravovaného pro vydání nakladatelstvím Vyšehrad.

ZEUS

Zeus je jediné řecké božské jméno, které je etymologicky zcela průhledné, a které dokonce dlouho sloužilo za vzorový příklad indoevropské filologie. Stejné jméno se objevuje u indického boha nebes *Dyaus pitar*, v římském *Diespiter/Juppiter* a v germánském Tues-day; slovní kmen patří latinskému *deus,* bůh, *dies*, den, a k řeckému *eudiá*, „pěkné počasí". Zeus je tedy otec nebes, zářivé denní nebe. To ovšem pro prakticky zaměřeného člověka není nijak zvlášť zajímavé; a skutečně, v indickém náboženství *Dyaus* ustupuje úplně do pozadí před aktivnějšími bohy. Nejvyšším bohem je bůh nebes jen u Řeků a u Římanů, a to především jako bůh deště a počasí: Zeus je mnohem víc bohem počasí, než etymologie dává tušit, a to ho spojuje s maloasijskými bohy počasí, jimž je později stavěn na roveň. Už v Mykénách je Zeus jeden z nejdůležitějších, skutečně nejvyšší bůh: jeden měsíc má jeho jméno.

V homérských přídomcích je Zeus „sběratel mraků", „tmavomračný", „ve výši hřmící", „bleskometný"; v běžné řeči lze namísto „prší" říci též „Zeus prší"; „zaprš, zaprš, milý Die, na athénská pole", zpívaly děti ještě v době císařství; a u mnoha starých Diových rituálů se věřilo, že je možné ovládnout počasí lidskou obětí, přinejmenším naznačenou, v nočním vlkodlačím společenství stolu. Zeus sídlí na horách, kolem nichž se sbírají bouřkové mraky, na hoře Lykaion v Arkadii, Oros na Aigíně či na Ídě poblíž Tróje: tady má podle Homéra svůj posvátný okrsek (*temenos*) a svůj oltář, a *Ílias* líčí, jak se tu miluje s Hérou, zahaleni zlatým oblakem, z něhož padají třpytivé kapky. Častěji se vyskytující jméno Olympos se ustálilo jako název nejvyšší hory v severní Thessalii, která se tím stala příbytkem bohů – tak jako v ugaritské mytologii se shromáždění bohů koná na severní hoře. Následně se Olympos chápal též jako označení nebe, ale tato představa kolísala; boha počasí a boha nebe nebylo možné sjednotit.

Přímou epifanií Dia je blesk; kam udeří, zřídí se svatyně pro sestupujícího Dia, *Kataibatés*. Jako blesk se Zeus spojil smrtícím objetím se Semelou. Úder blesku – ikonograficky zobrazený podle orientálního vzoru v podobě lilie – je Diovou zbraní, kterou vládne jenom on; je nepřekonatelná, dokonce i bohové se před ní třesou, nepřátelé bohů jsou jí rozmetáni; člověk před takovou manifestací božské energie stojí bezmocný, zděšený a přesto v úžasu.

Zeus je totiž v první řadě tím nejsilnějším z bohů. Může vyzvat ostatní:

> Vezměte zlatý řetěz a přivažte k nebeské báni,
> sami se zavěste naň, jak bohyně všecky tak bozi –
> přec však s nebeských výšin by nebyl na zemi stažen
> Kronovec, nejvyšší vládce – i kdybyste sebevíc táhli –
> avšak kdybych pak já chtěl zatáhnout opravdu vážně,
> vytáhl bych vás všecky i se samou zemí a mořem.

Sportovní vychloubání se tu obdivuhodně mísí s kosmickou fantazií a božským leskem zlata; zlatý řetěz se pro antické vykladače stal předmětem četných interpretací. Ostatní bohové mohou proti Diovi protestovat, mohou se pokoušet neposlouchat ho nebo dokonce proti němu kout pikle, ale nic ho nemůže vážně ohrozit, zůstává vysoko nad nimi.

Mýtus, zvláště tak jak jej vypráví Hésiodos, líčí, že tomu vždycky tak nebylo, že Zeus musel získat svou moc bojem a obhájit ji proti vzpouře. Před Diem vládli Títáni, vládl Diův otec Kronos. Že Kronos polykal své děti, to se opírá o orientální nástupnický mýtus. Zeus tomu unikl, zásluhou lsti své matky Rheie, která dala Kronovi spolknout kámen. Když Zeus vyrostl, vedl bohy ve válce proti Títánům; nebe, země, moře i podsvětí se otřásaly bitvou, ale Zeus zvítězil díky svým bleskům.

Tím je Zeus král, *anax*, posthomérskou mluvou *basileus.* Řekové ho mají před očima na dvou obrazech: jako statečně kráčícího bojovníka, který ve vztyčené pravici mává bleskem, a jako sedícího na trůně s žezlem v ruce. Jeho zvířetem je orel; orientální lev je mu cizí. Na druhé straně je v důvěrném vztahu s obětí býka, jež vyjadřuje překonání silného silnějším.

Diovo dětství je dále zpracováno v post-hesiodovské krétské *theogonii*, která vypráví, jak skupina mladých válečníků, Kúrétů, tančí a krouží svými štíty kolem dítěte Dia, aby se neprozradil pláčem. Zde se zrcadlí krétské iniciační rituály, jak je lze vidět v mystériích na hoře Ídě: tady se Zeus rodil každý rok v záři velkého ohně. Ve válečnickém tanci mladých se Zeus jeví jako „největší Kúros", který skrápí stáda, obilná pole, domy, města, lodě a mladé občany. Kde je zrození, tam je i smrt: je těžké vyhnout se závěru, že k tomuto mladému Diovi z Kréty patří i neblaze proslulý hrob Dia na Krétě, kam ho pohřbili Kúréti, i když místní tradice není snadné spojovat.

Skutečnost, že Zeus svrhl vlastního otce, zůstává temným stínem v pozadí. Každému uzurpátorovi hrozí stejný osud. I Zeus je ohrožován ženami, jimž je určeno porodit syna, který bude mocnější než jeho otec. Podle Hésioda je takovou ženou Métis „Důmyslnost“; proto ji Zeus hned po svatbě spolknul, a od té doby nosí její moudrost v sobě. Jediným dítětem tohoto spojení je Pallas Athéna. Podle jiné verze je to bohyně moře Thetis, která se proto musí Dia zřeknout; se smrtelníkem Péleem se pak stává matkou Achillea.

Jedinými protivníky pak zůstávají příšery, které od počátku hrají zápornou roli a bouří se proti Diově vládě, ke své vlastní škodě. Jedním z nich je Týfóeus, syn Země, a Tatraros, míšenec lidské a hadí podoby, obvykle zobrazovaný s hadíma nohama; tento netvor funící oheň se chtěl stát vládcem světa, ale Zeus ho roztříštil svým bleskem a uvrhl ho do podsvětí zvaného Tartaros. Později se vyprávělo, že leží pod horou Etnou, z jejíhož kráteru pořád ještě vychází jeho ohnivý dech.

Proti olympským bohům jako celku se vzbouřili Giganti, obrovské ozbrojené děti Země. Tento mýtus nelze s jistotou připisovat žádnému literárnímu prameni, ale v 6. století se stal oblíbeným námětem výtvarného umění; bitva jednotlivých bojovníků, v níž vítězní bohové používají své specielní zbraně: Poseidón trojzubec, Apollón luk, Héfaistos oheň. I tady rozhoduje Zeus svým bleskem. Moc je latentní násilí, které se musí manifestovat alespoň oním mýtickým „kdysi dávno“. Porážka slabších protivníků je zárukou nadřazenosti.

A proto je to Zeus, kdo dává vítězství. Každá „trofej“, *tropaion*, pomník na bitevním poli ověšený částmi kořisti, se může být nazývána „Diovým obrazem“. Po svém největším vítězství, v bitvě u Platají v r. 479, postavili Řekové přímo na bojišti svatyni Dia zvaného Osvoboditel, *Eleutherios*; staletí se zde pak konaly svátky se sportovními hrami. Nápis z pátého století hlásá prostě a naivně:

> „Díky těmto bohům Selinúntští zvítězili: zvítězili jsem díky Diovi a díky Děsu a díky Apollónovi a díky Poseidónovi a díky Tyndareovcům [tj. Dioskúrům] a díky Athéně a díky Málofoře [tj. Démétře „Plodící jablka“] a díky Pásikratei [„Všepřemáhající“] a díky ostatním bohům, ale ze všech nejvíc díky Diovi“.

Ve zduchovnělejší formě se vítězný Zeus objevuje u Aischyla: Úranos a Kronos byli svrženi a zmizeli, „kdo však ve vítězném pokřiku dá zaznít Diovi, ten to vystihl nejsprávněji“. Identifikovat se s Diovým vítězstvím znamená najít smysl uspořádání světa.

Moc nejsilnějšího z Bohů se však projevuje nejen bojem a vítězstvím, ale i nevyčerpatelnou sexuální potencí. Zástup Diových dětí udivuje svým množstvím i kvalitou a nemenší je řada bohyň i smrtelných žen, které s ním sdílely lože. Pozdější mythografové napočítali 115 žen; katalog Diových manželek, který mnozí vykladači považovali za skandální, je už v Íliadě. Stejně pohoršlivý je i seznam převleků a proměn, jimiž si Zeus pomáhal k dosažení svého cíle: Európa a býk, Léda a labuť, Danaé a zlatý déšť, k tomu Íó jako kráva, Kallistó jako medvědice; mýtus o tom, jak Zeus navštívil Alkménu jako Amfitryónův dvojník, pochází pravděpodobně z egyptské královské legendy. Zeus je jediný bůh, jehož dětmi jsou velicí a mocní bohové: Apollón a Artemis od Létó, Hermés od Maie, Persefoné od Démétry, Dionýsos od Semely či Persefony, Athéna od Métidy (nestandardním způsobem); od legitimní manželky Héry pochází ne příliš milovaný Arés. Děti zplozené se smrtelnými ženami jsou zpravidla smrtelné – výjimkou je Helena a Polydeukés – jinak ale mimořádné a mocné: Héraklés od Alkmény, Helena a Dioskúrové od Lédy, Perseus od Danay, Mínós a Rhadamanthys od Európy, Aiakos od Aigíny, Arkás od Kallistó, Zéthos a Amfíón, zakladatelé Théb, od Antiopy, Epafos, praotec Danaů, od Íó.

V tomto komplexu se vzájemně kříží různé motivy. Pravidla hry extrémně patriarchálního uspořádání rodiny poskytují dominantnímu muži naprostou volnost, zakazují jen zženštilost. Fantasticky se tu plní všechny touhy nevyčerpatelné mužské síly – i k homosexuální lásce Zeus přikročil, když v podobě orla unesl trojského mladíka Ganyméda. Pak jsou tu též nároky mnoha rodů a kmenů, které všechny chtějí odvozovat svůj původ od nebeského otce. V archaickém světě se tato božská promiskuita nesetkává s žádnou moralizující kritikou, i když žárlivost Héry se chápe a líčí v nejhorších barvách. Ten, komu nikdo neodolá, takový být musí. Starý reliéf z pálené hlíny z Olympie ukazuje Dia, jak, neproměněný, rychlým krokem odnáší chlapce Ganyméda; archaický úsměv se stává gestem velkorysé samozřejmosti.

Pro všechno toto je Zeus otec, „otec lidí a bohů“. „Otče“ mu říkají i bohové, kteří nejsou jeho tělesnými dětmi, a všichni bohové v jeho přítomnosti vstávají. Jako otce ho též lidé oslovují v modlitbách, snad už od indoevropské doby. Zeus ve své suverenitě vydává rozhodnutí, která určují běh světa. Tak i ono pokývnutí, které otřáslo Olympem, považuje Feidiás za nejvýstižnější vyjádření samého Diova bytí. Dia nikdo nemůže k něčemu nutit, nebo od něho požadovat aby mu složil účty, a přesto jeho rozhodnutí nejsou ani slepá ani jednostranná. Že Zeus spolkl Métidu, značí spojení síly a důmyslnosti. V eposech se stále mluví o jeho „plánující mysli“ (*noos*). Tento

noos je u něj vždycky silnější než u lidí; často je „ještě“ skryté, kam míří, ale Zeus má svůj cíl a dosáhne ho. Že bohové jsou vševědoucí, to se tvrdí až v *Odyssei*, zatímco *Ílias* v oné sváděcí scéně na Ídě líčí Dia jako dočasně oklamaného; ale to je episoda, svůdkyně se musí třást před jeho pomstou a navzdory jí Zeus uskuteční, co si předsevzal.

Nadstranickost jeho rozhodování je u Homéra zobrazena zlatými váhami, které Zeus drží v ruce: v souboji Achillea a Hektora klesající miska ukazuje, že Hektór propadl smrti. Zeus pociťuje soucit, je mu člověka líto, ale jedná v souladu s řádem. Tady vyvstává problém zvaný *Moira* či *Aisa*, problém osudu, jak byl později chápán. Pro kauzální myšlení tak vzniká neřešitelný rozpor mezi osudovým předurčením a božskou svobodou. Pro Íliadu to není problém, nýbrž konflikt, který musí být vybojován, tak jako je celý život určován konflikty. *Moira, aisa,* to není nějaká osoba, božstvo nebo mocnost, ale fakt: to slovo znamení „díl“ a říká nám, že svět je rozdělený, že existují hranice prostoru i času. Nejdůležitější, nejbolestnější hranicí pro člověka je smrt: to je jeho ohraničený „díl“. Není nemožné tyto hranice překročit, ale má to zlé následky; Zeus by měl moc jednat jinak, ale ostatní bohové „to neschvalují“, a proto to nedělá, stejně jako dobrý a moudrý vládce neprosazuje svou moc na úkor obvyklého práva. Tak se „rozdělování“ stává majetkem Dia, *Dios aisa.*

Všechna svrchovanost mezi lidmi vychází od Dia. „Diem živení“ jsou bohové u Homéra, od Dia pochází žezlo Átreovců; město a jeho rada se těší mimořádné ochraně Dia zvaného Obecní (*Polieus*) a Radní (*Búlaios*). Každý pán domu podřizuje svůj dvůr a majetek Diovi Strážci domu (*Herkeios*) a Strážci majetku (*Ktésios*). Majetek představuje zakrytý sud v komoře se zásobami a ochranná moc může mít též podobu domácího hada; tady už nebeského otce nelze poznat. Zeus je každopádně všude tam, kde je uchovávající řád. Zvláště od něho pochází veškeré právo: muži, kteří vykonávají právo, mají své pověření od Dia; Hésiodos posazuje Diké, „Spravedlnost“ jako Diovu dceru na trůn vedle otce. Právo je Diovo, *Dios diká*. Přitom však nemůžeme říci že Zeus je spravedlivý, *díkaios*. „Spravedlivým“ může být nazván jen ten, kdo v zápase se sobě rovným dodržuje pravidla. Zeus je nade všemi potyčkami. Dává hned dobro, hned zlo, často nikdo neví, proč; ale skutečnost, že plánující otec drží moc ve svých rukou, umožňuje spravedlnost a právo mezi lidmi. Jeho vlastně první manželkou je Themis, Zákonnost.

Zeus stojí nade vším. Sotva které město si na něho může dělat nárok jako na svého městského boha. Akropole střeží Athéna, tržiště Apollón; tytéž funkce mohou mít i Héra či Poseidón. Zeus je ale uctíván všude – často jako Obecní, *Polieus*. Největší chrámy jsou stavěny jemu – jak v Athénách, kde obrovská stavba započatá za Peisistrata byla úplně dokončena až Hadriánem. Zvláště však Zeus bdí nad vztahy, které k sobě vzájemně poutají cizince: hosty, hledající ochranu a vázané přísahou – Zeus Ochránce cizinců (*Xenios*), prosebníků (*Hikesios*) a přísah (*Horkios*). Athéna a Héra nenávidí Tróju, protože jimi Paris pohrdl; Zeus se rozhodl Tróju zničit, protože Paris porušil zákon pohostinnosti.

Proto má Zeus mimořádnou kvalifikaci aby byl bohem všech Řeků, „Panhellénů“. Když bůh počasí z hory na Aigíně nesl přívlastek *Hellánios,* vychází to ze vztahu k Thessalii, ale později se to jméno chápalo jako jméno boha všech Řeků. Největší sjednocující moc tryskala z Diovy slavnosti, která zářila nade všemi ostatními slavnostmi, tak jako zlato září nad drahokamy: byla to oběť a sportovní zápolení v Olympii. Zúčastnit se tu, to znamenalo být Hellénem – takže připuštění Makedoňanů a později Římanů mělo mimořádný politický význam. Vítěz v běhu na stadionu, který zapálil obětní oheň vysoko na starém oltáři z popela, byl touto epifanií božské nadřazenosti vyzvednut nad všechny lidi. Když podle tradice v roce 720 v Olympii poprvé zvítězil úplně nahý běžec, mělo to rozhodující význam nejen pro sport, ale i pro tělesnost Řeků a jejich bohů. Vznešenost zůstává tělesná.

Zeus byl jediný bůh, který se mohl stát všeobjímajícím bohem vesmíru. Autoři tragedií ho neuváděli na scénu, na rozdíl od Athény, Apollóna, Artemidy, Afrodíty, Héry a Dionýsa. Aischylos dává jedině jemu, vysoko nade všemi ostatními bohy, přívlastky univerzálnosti: všemocný, všepůsobící, příčina všeho; „vládce vládců, nejblaženější z blažených, nejdokonalejší síla dokonalosti, šťastný Zeus“; v jedné z jeho ztracených tragedií se hlásalo: „Zeus je vzduch, Zeus je země, Zeus je nebe, Zeus je všechno i to, co je ještě výše než toto.“. V Dódóně kněžky zpívaly: „Zeus byl, Zeus je, Zeus bude: ó veliký Zeus“; zatímco jeden Orfeův verš oznamoval: „Zeus je začátek, Zeus je střed, Zeus všechny věci završuje“. Zde mohla začít filosofická spekulace, která vyvrcholila v panteismu stoiků: Zeus je svět jako celek a zvláště myslící oheň, který všechno proniká, utváří a udržuje v mezích.